

nimljivo je da nakladnik Rječnika, Jutarnji list piše ovako: „U Osijeku je predstavljen pištolj HS“ (Jutarnji list, 27. 5. 2001.). Kratica HS znači *Hrvatski samokres* i to je službeni naziv umjesto naziva *Hrvatski pištolj*.

Kojoj ideologiji sada pripada službeni naziv *Hrvatski samokres*? Sastavljači Hrvatskoga enciklopedijskoga rječnika preuzeli su iz Aničeva Rječnika natuknicu *samokres*: u Anića *samokres* ima samo odrednicu *ideol. neol. 1941.*, a sastavljači Hrvatskoga enciklopedijskoga rječnika dodali su godinu 1991.

Samokres od davnina živi u hrvatskome jeziku u početku u značenju *puška*, a poslije u značenju *pištolj*. Prvi su se pištolji pojavili u 16. st., a riječ je *samokres* u Hrvata prvi put

zabilježena u Šime Budinića 1582., Gundulić ju rabi u prvoj polovici 17. st., zatim Mihovil Pavlinović 1821., Ivan Mažuranić 1874., potvrđena je u hrvatskim i srpskim narodnim pjesmama, a zabilježena je u hrvatskim rječnicima: Della Bella 1728., Belostenec 1740., Voltić 1803., Stulić 1806., Drobnić 1846.–1849., Parčić 1901. i drugima.

U ruskom je jeziku umjesto *revolver* novotvorenica *skoropal* (V. Dalj), ali upotrebljava se i riječ *samopal* za kratku vatrenu pušku.

Samokres, prema tomu, teško da može biti smatran oživljenicom, a nikako ideološkim neologizmom iz razdoblja 1941. i 1991.

Artur Bagdasarov

DJELCE SA SKRIVENIM BLAGOM

Gustav Fleischer, 1893., Ljekarski provincijalizmi, Rječnik narodnih imena ljekarija, Vlastita naklada, Bjelovar

Krajem 19. st. u Bjelovaru je objelodanjena nevelika knjižica dragocjena sadržaja – rječnik ljekarničko-pučkih mjesnih naziva ljekovitih pripravaka, spravljenih najvećim dijelom od samoniklih domaćih ljekovitih biljaka. Ti su nazivi sabrani širom Hrvatske, a manjim dijelom i iz susjednih zemalja. Knjižicu je napisao Gustav Fleischer, kemičar i kulturni djelatnik, profesor na gimnaziji u Bjelovaru krajem 19. i početkom 20. st.

Knjižica Ljekarski provincijalizmi Rječnik narodnih imena ljekarija Gustava Fleischera vrijedan je tiskarski zapis ljekarničko-pučkoga nazivlja s prostora nekih

južnoslavenskih zemalja, koje se odnosi na ljekovite pripreme spravljene od dijelova pojedinih biljnih vrsta ili njihovih izlučina, kao što su smole, sokovi, eterična ulja i dr., ili pak od kemikalija odnosno kemijskih spojeva. Autor se naime krajem 19. st. obratio ljekarnicima nekih južnoslavenskih zemalja koje su bile u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, kao što su ondašnja Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Vojvodina te Bosna i Hercegovina, ali i nekim ljekarnicima izvan Monarhije, kao što je Srbija, s molbom da prikupe mjesne narodne ljekarničke nazive pojedinih pripravaka sa svoga područja i da mu ih pošalju kako bi sabranu građu, ako odaziv bude dobar, mogao prirediti za tisak. Njegovu su se pozivu odazvala trideset i tri ljekarnika iz različitih mjesta, i on je na temelju građe koju su mu poslali, sastavio rječnik i tu građu objelodanio u vlastitoj nakladi. Vrijednost je toga nazivlja višestruka.

Iz toga se nazivlja na prvom mjestu nazire što se u to doba u ljekarnama moglo naći i čime su raspolagale. Vidi se da su prevladavali pripravci spravljani od domaćega samoniklog bilja. Jedan od navedenih pripravaka je zuborak koji je zabilježen za Jastrebarsko, a bio je spravljen od bunikova sjemena (*Semen Hyoscyami*), i to vjerojatno od sjemena crne bunike (*Hyoscyamus niger* L.), koja je svojstvena kopnenim područjima. Takav je pripravak također i berš koji je zabilježen za Senj, a bio je spravljen od dijelova crvotočine (*Lycopodium*); pripravak zrnje Salamunovo, koji je zabilježen u Ivanić Gradu, a sastojao se od lovorovih boba (*Baccae Lauri*), pripravak bula gjambula koji je zabilježen za Osijek, a bio je spravljen od cvjetova poljskoga maka (*Papaver rhoeas* L.), pripravak eržulja koji je zabilježen u Bakru, a riječ je o pripravku spravljenom od vrste snijeti koju na raži izaziva gljivica ražova glavica (*Claviceps purpurea*), a očituje se u obliku crnih roščića na klasovima raži, poznatih pod stručnim nazivom *Secale cornutum*, i dr. Kad god se dogodilo da je ražova glavica nakon žetve dospjela u kruh, izazivala je velika i vrlo teška oboljenja poznata, osobito u srednjem vijeku, pod nazivom „sveti oganj, pakleni oganj, oganj sv. Antuna“ i dr.

U knjižici se spominju i dva pripravka spravljena od dviju različitih biljnih vrsta, ali navedena su pod istim nazivom. Tako je pod nazivom dragoljub za Delnice zabilježen pripravak spravljen od listova kamilice (*Folia chamomillae*), dok se za Kostajnicu, također pod nazivom dragoljub, navodi pripravak spravljen od listova đurđice (*Folia convallariae majalis*). Kako je, kao što se vidi iz toga rječnika, dragoljub hrvatsko narodno ime za dvije različite ljekovite biljne vrste koje su samonikle u Hrvatskoj, o čemu nam svjedoči također i Jugoslavenski imenik bilja (Šulek, 1879.), a danas je to, jednako tako u botaničkoj građi kao i u različitim knjigama

o ljekovitom bilju, uobičajeno ime za uresne biljne vrste roda *Tropaeolum*, kao što je npr. *Tropaeolum majus* i različiti križanci koji su inače podrijetlom iz zemalja Južne Amerike (Čile, Peru i dr.), pitanje je koliko su pouzdani podatci u takvim knjigama u kojima se govori o dragoljebu, a pri tom se misli na *Tropaeolum majus*. Naime, iz građe koju pojedini domaći autori knjiga o ljekovitom bilju donose o dragoljebu prema stranim autorima, može se zaključiti da ih ipak pomalo zbunjuje spoznaja da je dragoljub hrvatsko narodno ime za nekoliko domaćih ljekovitih biljnih vrsta, a da je istodobno to ime koje se primjenjuje i na jednu stranu ljekovitu biljnu vrstu – *Tropaeolum majus*. Na takav zaključak navodi podatak iz jedne poznate velike domaće knjige o ljekovitom bilju hrvatskoga autora, u kojoj se u tekstu uz vrstu *Tropaeolum majus* (dragoljub) navodi da „raste u svijetlim, obasjanim bukovim šumama i gajevima“. To je netočno kad se misli na k nama unesenu uresnu vrstu *Tropaeolum majus* (dragoljub) iz zemalja Južne Amerike, ali je točno kad se misli na onaj dragoljub kojim hrvatsko pučanstvo mjestimično zove vrstu *Convallaria majalis* (đurđica), jer ona doista raste u bukovim šumama. Ta nam dakle knjižica s popisom starih mjesnih narodnih naziva ljekovitih pripravaka pomaže da možemo dobro razlučiti i procijeniti stupanj pouzdanosti građe o pojedinim ljekovitim biljnim vrstama.

Osim pripravaka spravljanih od domaćih ljekovitih biljnih vrsta, iz navedenoga je popisa očito da su ljekarne raspolagale i pripravcima od ljekovitih biljnih vrsta iz cijeloga svijeta. O tome nam svjedoči više naziva, kao što su čemberika koja se odnosi na pripravke spravljene od dviju poznatih biljaka iz Dalekoga istoka, kao što su *Alpinia galanga* i *Alpinia officinalis*, zatim gorkunovina (*Quassia amara*), pripravak spravljen, kao što proizlazi iz samoga nazi-

va, od drvenastih dijelova stabla vrste koja potječe iz tropskih područja Amerike, krpice (Pastilli Tamarindi), koje se odnose na pripravke spravljene u obliku tableta od vrste *Tamarindus indica* koja potječe iz tropskih područja Afrike, itd. O ljekovitim biljnim pripravcima koji su u ljekarne dolazili u obliku tableta (pastilli, rotulae, trochisci), svjedoči i naziv pucki (Trochisci Santonini), zabilježen za Delnice, a to je zapravo domaći narodni naziv za tablete spravljene od dviju vrsta pelina, i to bilo od vrste *Artemisia cina*, bilo pak od vrste *Artemisia maritima* L.

Zanimljivo je da u toj knjižici nije naveden ni jedan pripravak pod nazivom kamilica, što znači da je taj naziv u hrvatski leksik uveden kasnije, tek u 20. st. To se može zaključiti i iz Šulekova Imenika, u kojem je kamilica navedena samo za Sloveniju. Pripravak od prave kamilice (*Matricaria chamomilla*) zabilježen je samo za Novu Gradišku, ali pod imenom bjelotrava (*Matricariae chamomillae flos et radix*). Pripravak se od „kamilice“ međutim u knjizi navodi još dvaput, oba puta za Ivanić Grad, ali jedanput pod nazivom buhač, a drugi put pod nazivom jarmen. No, u oba se slučaja kao stručni ljekarnički naziv navodi *Chamomilla vulgaris*. Nije međutim jasno odnosi li se navedeni *nevaljani* latinski naziv na pravu kamilicu, ili se pak na pravu kamilicu, a to je *Matricaria chamomilla*, odnosi samo u prvom slučaju, dok se u drugom slučaju odnosi možda na rimsku kamilicu (*Anthemis nobilis*).

Knjižica Rječnik narodnih imena ljekarija od posebne je važnosti s jezičnoga gledišta. Za svaki je naime naziv zabilježeno mjesto iz kojega potječe. Ti su nazivi, koji se često odnose i na pojedine biljne vrste, samo su još jedna potvrda raširenosti određenih naziva u Hrvatskoj, koji su bili poznati otprije ili su kasnije utvrđeni. To je važno pri utvrđivanju normativnoga naziva za odgovarajuću biljnu vrstu.

Svaki ljekoviti pripravak obilježen je ljekarničkim nazivom na latinskom i mjesnim na hrvatskom jeziku. Kadikad je dosta teško odrediti od kojih su biljnih vrsta spravljani pojedini ljekoviti pripravci, jer su službeni, latinski, ljekarnički nazivi tih pripravaka nerijetko utemeljeni na imenima biljnih vrsta koja potječu iz predlineovskoga razdoblja. Tako se ljekarnički naziv *Oleum pulegii*, tj. eterično ulje od jedne vrste metvice, odnosi na vrstu, u botaničkoj nomenklaturi poznatu pod imenom *Mentha pulegium* L. Ime *pulegium* u rimsko se doba također odnosilo na današnju vrstu *Mentha pulegium*, ali, pogotovo kasnije, i na više drugih vrsta roda *Mentha*, ali i na aromatične vrste drugih rodova (usp. Stirling 1997).

Danas nam hrvatski nazivi pojedinih pripravaka, zabilježeni u Rječniku narodnih imena ljekarija Gustava Fleischera, djeluju kao dio hrvatske leksičke baštine koja još živi samo u starim zapisima. No, to nam se tako čini samo zato što ne poznajemo dobro blago jezične baštine hrvatskoga naroda. Jedna od riječi koja opovrgava navedenu tvrdnju jest i pitašencija, mjesni narodni naziv za ružmarinovo eterično ulje, zabilježen u spomenutom Rječniku za Senj. Ružmarinovo je eterično ulje duž hrvatskoga jadranskoga područja poznato i pod nazivom katašencija. Pitašencija i katašencija riječi su koje su i danas vrlo žive u narodu, pa se tako pitašencija danas govori na poluotoku Pelješcu i u Komiži na o. Visu (Šugar), te na otocima Kapriju, Zlarinu, Žirju i Prviću (mr. farm. Kristijana Stipaničev), a katašencija se govori u Svirču na o. Hvaru (Šugar).

Što zapravo znače i od čega su nastali nazivi katašencija odnosno pitašencija? Mjesni narodni nazivi katašencija odnosno pitašencija nastali su kao iskrivljenice od latinskoga *quinta essentia* (peta /bitna/ tvar, peta bit), pojma koji se najprije javio u filozofiji, a kasnije je uveden u još neka nau-

čavanja. U filozofiju je taj pojam kao gledište o objašnjenju svijeta, koje se dotada temeljilo na četirima počelima – zemlja, voda, zrak i vatra – uveo Aristotel. Pomoću četiriju navedenih počela mogao je naime biti nekako objašnjen svijet u kojem živimo, ali se u to teško uklapalo objašnjenje i za svemir, pa je u objašnjenje svega postojećega uvedeno još jedno, peto počelo (quinta essentia), grčki pempton stoiheion, a to je eter. Eter je dakle uveden u filozofiju kao astralno, peto, bitno počelo (quinta essentia). Taj je pojam kasnije prihvaćen u pojedinim naučavanjima (alkemija, astrologija) kao temeljno i bitno načelo svake stvarnosti, bez obzira na kojoj se razini ta stvarnost promatra. Peto je dakle počelo ili quinta essentia bitna (s)tvar svega postojećega. Paracelzus je pod naslovom *De quinta essentia* objašnjenju toga pojma, u opsegu svojih djela, posvetio cijelo jedno poglavlje naslovljeno kao *Liber Quartus Archidoxis*. Prva polovica teksta posvećena je objašnjenju pojma quinta essentia, a ostatak pak opisu recepture dobivanja pete biti iz pojedinih tvari, kao što su mirisne tvari, jestive i pitke tvari, tvari koje rastu, kovine i dr. Prema Paracelzusu „kvintesenca (Parčić ju zove sućina) tvar je koja se tjelesno izvlači iz svega što raste i iz svega u čemu života ima, razlučena od svake nečistoće i propadljivosti, istanjena do vrhunske čistoće, odijeljena od svih počela. Valja dakle razumijevati da je samo kvintesenca narav, sila, vrlina i lijek, koji su onda u dotičnoj stvari obuhvaćeni bez

ikakva donosa i ugradbe tuđega; ona je boja, život i svojstvo stvari; i dah dahu životnomu jednak, a različit s tom razlikom da životni dah stvari ostaje, dok je životni dah čovjeka propadljiv. Stoga je razumljivo da se iz ljudskoga mesa ili krvi nikakva kvintesenca ne da izvlačiti; to pak biva zato što životni dah, što spiritus vitae, koji je onda i dah vrlina, spiritus virtutum, umire, a život u duši biva, što će reći da u samoj stvari, in re, ne biva“ (prijevod: prof. dr. M. Križman). U slučaju ružmarina ta, najfinija, bitna, peta tvar (peta bit), to je njegovo eterično ulje.

Na temelju ove kratke prosudbe pojedinih pučko-ljekarničko-botaničkih mjesnih naziva, sadržanih u Fleischerovu Rječniku narodnih imena ljekarija, vidi se da se iza tih naziva skriva pravo malo blago hrvatske kulturne baštine, koja se narodnom predajom s naraštaja na naraštaj iz dubine povijesti prenosi sve do današnjih dana. Djelo je osim toga važno i za prosuđivanje drugih pitanja, kao što je raširenost određenog naziva na prostoru Hrvatske, zatim za raščišćavanje pomutnje koja nastaje u građi prebacivanjem mjesnog imena domaće vrste na stranu, kad im se, brkajući imena i vrste, pripisuju svojstva koja im ne pripadaju, itd. Sve to potvrđuje da se radi o vrijednom, premda po opsegu malom, leksikografskom djelu. Za mene je ta knjižica mali, ali vrijedan doprinos hrvatskom biljnom, ali i ljekarničkom nazivlju.

Ivan Šugar